

Ніжинський Ветхоріздвяний Георгіївський монастир (XVII – початок XVIII ст.)

Процеси бурхливого релігійного відродження в Україні, що розпочалися на початку 90-х рр. ХХ ст. і активно тривають досі, вимагають комплексного дослідження історії православної церкви. Одним із найважливіших осередків українського православ'я на Лівобережній Україні упродовж тривалого часу залишалися монастирі, навколо яких зосереджувалося духовне і релігійне життя краю, вони слугували своєрідними центрами, що поширювали віру, освіту і культуру. Окрім того, стрімке зростання монастирських вотчин, зумовлене політикою українських гетьманів і козацької військової старшини, дало змогу розглядати їх як незалежні і самобутні об'єкти господарського життя регіону.

Неподалік від міста Ніжина, в урочищі Ветхе, існував православний чоловічий монастир Різдва Пресвятої Богородиці, або Ветхоріздвяний. Проте це не єдина його назва. У значній кількості джерел він згадується як Георгіївський, що походить від назви старовинного кам'яного храму, заснованого на честь св. Великомученика Георгія, а також Красноостровський, від розташування монастиря на красивому високому пагорбі на лівому березі р.Остер. У давні часи територію, яку він обіймав, оточували два земляні вали, що дозволяло місцевому населенню використовувати обитель як фортецю і притулок під час нападів поляків.

Незважаючи на цілий ряд досліджень, дискусійним залишається питання, ким і коли саме була заснована обитель. У сучасних довідниках час виникнення Ветхоріздвяного монастиря історики відносять до початку XVII ст., обґрунтовуючи таке твердження першими згадками монастиря у джерелах. Так, найбільш раннім актовим документом, у якому згадується монастир, є універсал полковника Івана Никифоровича, підтверджений гетьманом Б.Хмельницьким на право володіння млином у с.Новомлин (тепер с.Нові Млини Борзнянського р-ну), наданий у грудні 1653 р. [1]. Доказом такого припущення може слугувати й інший не менш важливий факт: на тому місці, де знаходилася старовинна церква Різдва Пресвятої Богородиці, був знайдений чотирикутний камінь з написом "1645 г.", з яким пов'язують час, коли цей храм збудували і назва якого закріпилася за обителью [2].

Однак у дослідників, які зверталися до церковної старовини у XIX ст., з цього приводу існувала зовсім інша точка зору. Вищезгадана дерев'яна

церква була повністю знищена пожежею, яка сталася в обителі ще за життя С.Яворського, а тому у власному заповіті він просив на погорілому місці побудувати невелику кам'яну церкву і покрити її жерстю [3]. Проте за обставин, що склалися, а саме: недбальство монастирської братії, гостра нестача коштів, втручання Синоду і ряд пожеж, що переслідували Ніжинський Благовіщенський монастир упродовж XVIII ст., виконати передсмертне побажання митрополита вдалося лише через століття. 8 вересня 1817 р. архімандрит В.Черняєв з дозволу Чернігівського архієпископа М.Десницького освятив новостворену теплу кам'яну церкву Різдва Пресвятої Богородиці. Під час робіт на камінні фундаменту старого храму настоятель знайшов написи, які вказували, що Ветхоріздвяний монастир заснували на початку XIV ст., коли навколо Ніжина не було жодної православної церкви. В обителі і двох скитах*, що їй належали, перебувало від 100 до 150 ченців. Таке твердження настоятель пояснював і використанням її назв, оскільки початково монастир називали Красноостровським Георгіївським і лише пізніше – Різдвяним Красноостровським, що, безперечно, збіглося з часом заснування церкви Різдва Пресвятої Богородиці в середині XVII ст. Збереглися незначні відомості і про першого благодійника обителі – ним був багатий православний шляхтич на прізвище Біла Шапка, який заповів монастирю власну резиденцію, що знаходилася на березі р.Остер, де з часом ченці влаштували скит [4]. Належить підкреслити, що такої самої думки дотримувалися дослідники, які зверталися до історії обителі (Л.Белоусович, Філарет (Гумілевський), А.Хойнацький) або, не маючи відповідних джерел, просто використовували дані, наведені архімандритом В.Черняєвим.

З настоятелів, які керували Ветхоріздвяний монастирем, збереглися відомості тільки про одинадцятьох. Першим серед них був ігумен Кирило. З боку старовинного срібного хреста, що знаходився на престолі Георгіївської церкви, зберігся вирізаний напис: "Устроен 1620 года, декабря 6, при игумене Кирилле с братиею". Після нього монастирем керував, скоріше за все, Афанасій Єремєвич, відомості про якого містилися у синодику** Чернігівського Єлецького монастиря поряд з ігуменами сучасниками П.Могили (1597–1647). З огляду на це можна стверджувати, що будівництво й освячення храму Різдва Пресвятої Богородиці відбувалося за

* Скит – пустинь, загальна обитель пустинників, братське життя у глухих місцях, з окремими келіями.

** Синодик – пам'ятник, пам'ятна книжка, куди записуються імена померлих для поминання під час літургії і вселенських панахид.

його безпосередньої участі. Наступником був ігумен Зосима, він згадується в універсалі Б.Хмельницького від 4 листопада 1654 р., за яким монастир отримав у володіння містечко Мрин з навколишніми селами [5]. Як свідчать матеріали, саме за часів перебування Зосими в обителі почала формуватися її майнова власність, настоятель отримав від українських гетьманів і ніжинських полковників перші універсали, що започаткували стрімкий розвиток монастиря як одного з феодалних осередків Лівобережної України.

Водночас слід зазначити, що наведені вище дані дають можливість припустити, що в праці А.Хойнацького "Очерк истории Нежинского мужского Благовещенского монастыря, именуемого "Назарет Богородичен", и его положение в настоящее время" автор помилково поєднує імена двох останніх ігуменів, називаючи лише одного настоятеля – Афанасія Єремівича Зосиму, обмежуючи його перебування в обителі тільки 1654 р. Причому автор вказує, що монастирем керували одинадцять настоятелів, а подає відомості лише про десятих [6].

Після нього обов'язки настоятеля Ветхоріздвяного монастиря виконував ігумен Діонісій (з 1655). Відомий він тим, що 25 грудня 1655 р. правив службу на похованні наказного гетьмана і Ніжинського полковника І.Золотаренка у Корсуні, під час якої у церкві сталася пожежа, яка, за свідченням Самовидця, забрала життя 430 чоловік. Що стосується монастирських справ, то за час його перебування майже повністю сформувалися володіння обителі. Так, 9 листопада 1657 р. гетьман І.Виговський передав обителі с.Салтикову Дівицю з озерами Сонячне, Сумове, Місячне, Горшков, Губарєв, Річище Нове, Домаху, Трибушку, Ініляку, Річище Старе, Меслю і перевіз на р.Десна [7]. Пізніше син Б.Хмельницького Юрій універсалом від 26 січня 1660 р. підтвердив монастирські права на містечко Мрин, однак уже через місяць, 1 березня 1660 р., постановив замінити його на с.Салтикову Дівицю з переправою на р.Десна, озерами, млинами, а також додав села Блистова, Волосківці, Стольне і Степанівку. Таке рішення гетьман пояснив проханням Чернігівського єпископа Л.Барановича перевести містечко Мрин до складу вотчин Чернігівської єпархії [8].

Можливо, через трагічні події, що сталися у Корсуні, ігумену Діонісію довелося поїхати до Москви для надання свідчень, однак, як би там не було, 3 серпня 1660 р. на його ім'я цар Олексій Михайлович видав жалувану грамоту, яка остаточно затвердила право монастиря на усі володіння, надані гетьманами і військовою старшиною [9]. Через три роки обитель Різдва Пресвятої Богородиці суттєво постраждала від подій

Чорної ради, яка відбулася на околицях м.Ніжина 17–18 червня 1663 р., а тому новообраний гетьман І.Брюховецький в універсалі від 3 серпня того ж року, вказуючи, що більшість монастирських млинів було спалено, надав обителі право на володіння млинами зі ступами біля с.Плоского, що мали побудувати на Кучовській греблі на р.Остер, яка раніше належала Ніжинському полковнику Г.Гуляницькому [10].

Наступником Діонісія був ігумен Йосиф Дейнарович. Він згадується в універсалі гетьмана І.Самойловича від 9 травня 1679 р., за яким гетьман, вказуючи на убогість монастиря і незадовільне матеріальне забезпечення, дарував йому с.Талалаївку [11]. Однак вирішити всі проблеми у такий спосіб не вдалося. Незважаючи на досить значні володіння, загальний стан обителі з кожним роком ставав усе більше занедбаним. Значно погіршувало ситуацію і невідповідність поведінки настоятеля та намісника Гедеона з канонами духовного життя ченців. У результаті – через спустошення монастиря і пияцтво – за рішенням Київської духовної консисторії від 10 червня 1686 р. Й.Дейнарович разом з намісником Гедеоном були переведені до Київської Кирилівської обителі, а догляд за монастирськими справами до призначення нового настоятеля доручили ієромонаху Савватію [12].

Ним став ігумен Калліст Козловський, з ім'ям якого пов'язане ще одне надбання монастиря Різдва Пресвятої Богородиці, а саме: 1 березня 1688 р. гетьман І.Мазепа пожалував обителі с.Мильники (зараз с.Григорівка Ніжинського р-ну) [13]. Після отця К.Козловського слідували ігумени Феофіл Янжуровський (1694), Товія Гуторович (1698–1702), Парфеній Рядович (1702–1704) і Ігнатій Яворський, причому останніх трьох митрополит С.Яворський у власному листі до архімандрита Ніжинського Благовіщенського монастиря С.Шпаковського характеризував як гарних і працелюбних господарів, які зробили багато добрих справ для власної обителі і змогли примножити її багатства [14]. На початку 1710 р. І.Яворський "презентовав гетьману Скоропадському" універсали антецессорів* і 6 березня того ж року отримав від нього підтверджувальний універсал, у якому перераховувалися усі монастирські вотчини [15].

Останнім ігуменом і самостійним настоятелем Ветхоріздвяного Георгіївського монастиря був Йосиф Гугуревич, призначений на цю посаду у 1713 р. На той час обитель дійсно стала ветхою, до того ж у ній сталася пожежа, від якої вцілів тільки кам'яний Георгіївський храм, усі інші будівлі загинули у вогні. Однак такий розвиток подій не став причиною її закриття.

* Антецессор – попередник.

Можливо, через збіг обставин чи, власне, внаслідок задуму С.Яворського відбулося друге народження монастиря.

22 липня 1716 р. С.Яворський разом з І.Кроковським – митрополитом Київським та Галицьким, А.Стаховським – архієпископом Чернігівським та Новгород-Сіверським і К.Шумлянським – єпископом Переяславським освятив Ніжинський Благовіщенський собор, після чого у присутніх виникла ідея влаштувати при ньому чоловічий монастир. Водночас постала проблема про його матеріальне забезпечення, яку досить швидко вирішили підпорядкуванням Ветхоріздвяної обителі з усіма її володіннями. Справи щодо документального оформлення приєднання Георгіївської обителі до Благовіщенського монастиря С.Яворський доручив І.Кроковському. В листі до І.Скоропадського від 18 жовтня 1716 р. той сповіщає гетьмана про бажання митрополита відкрити архімандрію при Благовіщенському соборі і підпорядкувати новоствореному монастирю обитель Різдва Пресвятої Богородиці [16]. Отримавши дозвіл гетьмана, І.Кроковський у грудні 1716 р. видав грамоту про влаштування при Благовіщенському соборі монастиря та приєднання до нього Ветхоріздвяної обителі, а в 1717 р. С.Яворський власною грамотою підтвердив усі попередні рішення з цього приводу. Разом з тим суттєво змінилася і система управління. Посада настоятеля ігумена у Ветхоріздвяному монастирі була скасована, а на його місце призначали намісника, якого на власний розсуд обирав архімандрит Благовіщенської обителі [17]. Не торкаючись перебігу подальших подій, зазначимо, що упродовж наступних двох століть аж до встановлення радянської влади обитель так і залишилася у складі Ніжинського Благовіщенського монастиря.

Отже, погляди дослідників щодо часу заснування монастиря у різні часи відрізнялися, а різноманітність назв, під якими він згадувався в історичній літературі, тільки поглиблювали ці розбіжності. Значно ускладнювало ситуацію і наявність зовсім незначної кількості джерел, які здебільшого стосувалися господарського життя обителі. Таким чином, складна і насичена подіями історія Ніжинського Ветхоріздвяного Георгіївського монастиря у XVII – на початку XVIII ст. була тісно пов'язана з загальним історичним розвитком регіону, а процеси становлення козацької держави дали можливість розглядати його як окреме феодальне утворення. Не стояла обитель і осторонь релігійного відродження України, а настоятелі монастиря постійно намагалися зберегти та примножити його духовне, освітнє і культурне значення. Важливу роль у цьому відіграв і митрополит С.Яворський, який не дав спустошеній пожежею обителі піти у забуття.

Література

1. Центральний державний історичний архів України у м.Києві (далі – ЦДІАК України), ф. 145, оп. 1, од. збер. 2, арк. 1. Универсал полковника Ивана Никипоровича, подтвержденный гетманом Богданом Хмельницким, о пожаловании Нежинскому монастырю Новомлиновской мельницы.
2. Нежинский мужской монастырь // Прибавления к Черниговским епархиальным известиям (далі – ЧЕИ). – 1861. – №6. – С. 319.
3. Институт рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського Національної академії наук України (далі – ІР НБУВ), ф. XXXIII, од. збер. 27, арк. 44–45. Сборник документов Нежинского Благовещенского монастыря за I пол. – сер. XVIII ст. в копиях, оригиналах, черновиках, включая описи книг и др. документы Стефана Яворского.
4. ІР НБУВ, ф. XXIII, од. збер. 321, арк. 1. Прибавление к описанию Нежинского монастыря. [Копия тетради настоятеля монастыря, архимандрита Григория, сделанная [А.Добислив]. 14 июня 1901 г.
5. Нежинский мужской монастырь // Прибавления к ЧЕИ. – 1861. – №6. – С. 318–319.
6. Хойнацкий А. Очерк истории Нежинского мужского Благовещенского монастыря, именуемого "Назарет Богородичен", и его положение в настоящее время. – Нежин, 1906. – С. 16.
7. ЦДІАК України, ф. 145, оп. 1, од. збер. 6, арк. 1. Универсал гетмана Ивана Выговского о пожаловании Нежинскому монастырю при храме Рождества Пресв. Богородицы местечка Девица Салтыкова, перевоза на реке Десна с озерами.
8. ЦДІАК України, ф. 145, оп. 1, од. збер. 123, арк. 1–2. Копия поддтвердительного универсала гетмана Юрия Хмельницкого на местечко Мрин и принадлежащее к нему село.
9. ЦДІАК України, ф. 145, оп. 1, од. збер. 123, арк. 3–4. Жалованная грамота Алексея Михайловича Нежинскому Рождественскому монастырю на местечко "Девица Салтыкова", перевоз на реке Десне с озерами, мельницы на реке Загоровке и на села: Блистов, Стольно, Волоскович и Степановку.
10. ЦДІАК України, ф. 145, оп. 1, од. збер. 11, арк. 1. Поддтвердительный универсал гетмана Ивана Бруховецкого на мельницу на гребле Куневской Нежинскому монастырю Рождества Пресв. Богородицы.
11. ЦДІАК України, ф. 145, оп. 1, од. збер. 21, арк. 1. Универсал гетмана Ивана Самойловича о пожаловании Нежинскому монастырю села Талаевки.
12. ІР НБУВ, ф. 160, од. збер. 1130, арк. 1а. Сведения о Нежинских монастырях и греческом крестоносном братстве. 1773 год.
13. ЦДІАК України, ф. 145, оп. 1, од. збер. 26, арк. 1. Универсал гетмана Ивана Мазепы о пожаловании села Мыльники Ключа Нежинского Нежинскому монастырю Рождества Пресвятой Богородицы.

14. ІР НБУВ, ф. V, од. збер. 761, арк. 27. Славони Гульем. Краткая история построения Нежинского Благовещенского монастыря, называемого богородичним Назаретом.

15. ЦДІАК України, ф. 145, оп. 1, од. збер. 50, арк. 2–3. Подтвердительный универсал гетмана Ивана Скоропадского Нежинскому монастырю на его владения.

16. Нежинский мужской монастырь // Прибавления к ЧЕИ. – 1861. – №6. – С. 328.

17. Чернов В. Краткая история построения Нежинского Благовещенского монастыря. – М., 1815. – С. 17–37.

Л.М.Мельник

Історія України у видавничій діяльності О.Бодяньського (1808–1877)

На сучасному етапі розвитку українознавства, як і всіх суспільствознавчих наук, особливої ваги набуває осмислення і переосмислення досвіду попередніх поколінь. Серед історичних особистостей минулого увагу привертає постать О.Бодяньського (1808–1877) – засновника наукової славістики, українського та російського історика, фольклориста, видавця, педагога, професора Московського університету, незмінного протягом багатьох років секретаря Імператорського товариства історії та старожитностей російських при Московському університеті й редактора журналу "Чтения в Императорском обществе истории и древностей российских".

О.Бодяньський народився 31 жовтня 1808 року в сім'ї українського священика у містечку Варва Лохвицького повіту Полтавської губернії (нині Варвинський район Чернігівської області). Псевдоніми: Запорожець Ісько Материнка, О.Бода-Варвинець, І.Мастак.

Московський період життя О.М.Бодяньського розпочинається із навчання на словесному відділенні Московського університету (1831–1835). У студентські роки, в період інтелектуального зростання, О.Бодяньський пробував свої сили в поезії, намагався писати вірші "по-українськи".

З часом О.Бодяньський став на стежку публіциста і критика. З 1837 по 1842 рік О.Бодяньський перебував у закордонному відрядженні, яке мало велике значення у формуванні нового напрямку в російській гуманітарній науці – слов'янознавства, разом з тим, у створенні передумов для перших упевнених кроків у розбудові українознавства.

Протягом усієї своєї наукової кар'єри О.Бодяньський вів велику видавничу роботу, що була тісно пов'язана з "Імператорським Товариством